

„Podróże kształcą, ale tylko wykształconych”*

Powyższy cytat trafnie oddaje problematykę, którą podjęli autorzy tomu *Krajobrazy kulturowe. Sposoby konstruowania i narracje*, opracowanego przez Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie. Uwaga badaczy, reprezentujących polskie i niemieckie środowiska akademickie, skupia się bowiem na różnych strategiach edukacyjnych, mających na celu poszerzanie wiedzy na temat krajobrazów kulturowych. Stwierdzenie Violetty Julkowskiej, będące komentarzem do słów Karla Schlögela¹ o tym, że pogłębionemu odczytaniu przestrzeni zawsze towarzyszyć musi wykształcenie, można odnieść również do znajomości rodzimego krajobrazu, zwłaszcza że ów krajobraz rzadko jest przedmiotem pogłębionej refleksji historycznej, pozostaje raczej niezauważalną przestrzenią codziennych praktyk.

Książka jest pokłosiem XXXV konferencji Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej przygotowanej przez wyżej wspomniane Centrum, brunszwicki Instytut im. Georga Eckerta i Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, która odbyła się w Ciężeniu w 2014 roku. Głównym celem monografii jest zaprezentowanie dotychczasowego stanu badań oraz zdiagnozowanie sposobów wykorzystywania terminu „krajobraz kulturowy” w polskiej i niemieckiej edukacji szkolnej, a także zarysowanie możliwości zastosowania go w dydaktyce.

Tom został podzielony na pięć części, poświęconych różnym zagadnieniom, jednak najliczniejsze są prace dotyczące sposobów obecności (a raczej jej braku) kategorii krajobrazu kulturowego w programach nauczania, zarówno na gruncie niemieckim, jak i polskim. Na tej problematyce skupiają się głównie artykuły zebrane w części drugiej: *Teorie i metody* oraz piątej: *Dydaktyka*. Część trzecia pt. *Zmienne tożsamości krajobrazu kulturowego* stanowi ciekawą analizę transformacji zachodzących w krajobrazie kulturowym miast i regionów na skutek przemian historycznych, ale przede wszystkim gospodarczych i ekonomicznych, takich jak eksploatacja węgla brunatnego, o której pisze Markus Schwarzer w artykule *Zmiana krajobrazów kulturowych wskutek*

* V. Julkowska, *Krajobraz kulturowy jako kategoria pojęciowa i perspektywa poznawcza w edukacji historycznej*, [w:] *Krajobrazy kulturowe. Sposoby konstruowania i narracje*, red. R. Traba, V. Julkowska, T. Stryjakiewicz, współpraca D. Pick, Warszawa–Berlin 2017, s. 56.

¹ K. Schlögel, *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*, przekł. I. Drozdowska, E. Musiał, posłowie H. Orłowski, Poznań 2009, s. 270.

eksploatacji odkrywkowej węgla brunatnego, czy modyfikacje związane z industrializacją opisane przez Ewę Wojtoń w tekście *Pamięć pracy. Kulturowe przekształcenia krajobrazów poindustrialnych na przykładzie Sosnowca*. Część *Czytanie krajobrazu*, w której znalazły się artykuły Marii Poprzęckiej *Kredowe skały* i Przemysława Czaplińskiego *Faldowanie gór. Dwa zejścia łotrzykowskie*, ma charakter uzupełniający – ukazuje, że kategoria krajobrazu kulturowego znajduje zastosowanie także na gruncie literaturoznawstwa i historii sztuki.

Liczba mnoga zawarta w nazwie książki („krajobrazy”) nie jest przypadkowa. W istocie przedstawiono w nim wiele definicji centralnego pojęcia, choć jak zaznacza we *Wprowadzeniu* Robert Traba, uczeni jako punkt wyjścia obierają jedną, bardzo ogólną charakterystykę, w myśl której krajobraz to proces „któremu podlega przestrzennie pojmowane środowisko, kształtowane historycznie i społecznie przez człowieka i siły natury”, a która to charakterystyka ma być jedynie przyczynkiem do „bardziej wnikliwej analizy”².

Klasyfikacja oraz jednoznaczne określenie tego, czym jest krajobraz kulturowy, wydaje się niemożliwe, ponieważ pojęcie to rozpatrywane jest przez pryzmat wielu kategorii i perspektyw badawczych, a pod wpływem każdej z nich termin ulega różnorodnym modyfikacjom. Brak spójności i sztywnych ram definicyjnych nastęrcza wprawdzie wiele problemów teoretycznych, jednak, jak pokazują autorzy omawianej publikacji, rozszerza możliwości operacyjne pojęcia.

Zarówno polscy, jak i niemieccy badacze wskazują na niedostateczne opracowanie problematyki krajobrazu kulturowego w programach edukacyjnych na wszystkich poziomach nauczania. Wprowadzenie tego terminu do praktyki dydaktycznej przyniosłoby ogromne korzyści w zakresie pojmowania zarówno przestrzeni lokalnych, najbliższych uczniowi, jak również tych odległych, o których uczeń dowiaduje się z podręczników. Włączenie krajobrazu kulturowego w poczet szkolnych zagadnień, zdaniem wielu autorów, dawałoby możliwość przekazywania wiedzy na temat regionów w sposób komplementarny z uwzględnieniem wszystkich aspektów warunkujących kształtowanie się danej przestrzeni.

To, co stanowi zaletę terminu „krajobraz kulturowy”, czyli jego semantyczna pojemność, może stać się jednocześnie przeszkodą w próbie przeszczepienia pojęcia na grunt edukacyjny. Programy szkolne i konstruowane na ich bazie podręczniki z założenia powinny jasno określać, czym charakteryzuje się opisywane zjawisko oraz podawać jego klarowną, przejrzystą definicję, tak aby uczeń mógł z łatwością przyswoić przekazywaną mu wiedzę. Zarysowana w publikacji wieloaspektowość terminu oraz konieczność każdorazowego doprecyzowywania tego, czym jest krajobraz kulturowy,

² R. Traba, *Krajobraz kulturowy: strategie badawcze i interpretacje. Uwagi wstępne*, [w:] *Krajobrazy kulturowe...*, s. 11.

może sprawić, że osoby opracowujące programy edukacyjne, a następnie podręczniki, mogą negatywnie ustosunkowywać się do umieszczania omawianych w monografii treści w książkach przedmiotowych. W *Krajobrazach kulturowych...* powtarza się jednak refleksja, że już od dawna to nie ramy programowe, a inicjatywa poszczególnych nauczycieli jest kluczowa dla zapoznania młodych ludzi z tym pojęciem.

Dyskusja podjęta w publikacji wpisuje się w obserwowane współcześnie zainteresowanie krajobrazem kulturowym. Również na gruncie polskim nie jest to temat nowy. Nieprzypadkowo w tomie wielokrotnie pada nazwisko Beaty Frydryczak, autorki książki *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*³. Badaczka skupia się na powstaniu i ewolucji terminu w perspektywie światowej, rekonstruując ten proces począwszy od renesansowego malarstwa, przez pojęcie malowniczości (*the picturesque*) Williama Gilpina⁴, po rozważania Yi-Fu Tuana, Johna B. Jacksona, Denisa Cosgrova, Tima Ingolda czy Karla Schlögela i jego często przywoływanej książki *W przestrzeni czas czytamy*⁵. Podczas gdy Frydryczak pojęcie krajobrazu opisuje kompleksowo, skupiając się na teoretycznym rysie historycznym, autorzy *Krajobrazów kulturowych...* traktują ów termin jako operacyjny i posiłkują się nim w kontekście badań dotyczących szerszych zagadnień.

Warto wskazać na inną jeszcze istotną pracę poświęconą takiej tematyce – jest nią *Krajobraz kulturowy. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*⁶ Urszuli Mygi-Piątek. W tej obszernej książce autorka w sposób szczegółowy omawia poszczególne koncepcje krajobrazu kulturowego, zaznaczając, że przedmiotem jej badań są krajobrazy realne, analizowane na gruncie geografii. Egzemplifikację dla założeń teoretycznych stanowi część poświęcona poszczególnym krajobrazom kulturowym w Polsce. Zagadnienia podjęte w książce korespondują z problematyką podejmowaną w trzecim rozdziale omawianego tomu – *Zmienne tożsamości krajobrazu kulturowego* – w którym znalazł się artykuł współautorstwa Mygi-Piątek⁷.

W publikacji nie pojawia się nazwisko Elżbiety Rybickiej w kontekście poruszanego w niej zagadnienia, należałoby jednak wspomnieć o obszernym studium jej autorstwa, zatytułowanym *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*⁸. Rybicka, pisząc o krajobrazie i krajobrazie kulturowym, analizuje sposoby,

³ B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*, Poznań 2013.

⁴ W. Gilpin, *Three Essays: On Picturesque Beauty, On Picturesque Travel and on Sketching Landscape*, London 1794.

⁵ K. Schlögel, *op. cit.*

⁶ U. Myga-Piątek, *Krajobraz kulturowy. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Katowice 2012.

⁷ U. Myga-Piątek, G. Jankowski, A. Soczówka, *Sieci komunikacyjne w krajobrazie kulturowym. Wybrane przykłady w perspektywie historycznej*, [w:] *Krajobrazy kulturowe...*

⁸ E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków 2014.

w jakie literatura i inne teksty kultury mogą wpływać na kreowanie i kształtowanie wyobrażeń na temat opisywanego miejsca. Autorka podkreśla także, że istnieją zagadnienia badawcze, które łączą literaturoznawstwo z geografią humanistyczną, jednym z nich jest właśnie krajobraz kulturowy: „Literackie reprezentacje krajobrazów czytane przez geografów mogą bowiem ujawniać zarówno specyfikę indywidualnego doświadczenia i interpretacji, jak i ramy kulturowe takiej lektury”⁹. Tego rodzaju rozważania w recenzowanym tomie mają charakter marginalny i nie są przedmiotem szerszych analiz. Autorzy książki skupili się na podręcznikach do lekcji historii i geografii. Nie wzięto natomiast pod uwagę przedmiotów takich, jak język polski (w przypadku szkoły polskiej), język niemiecki (w przypadku szkoły niemieckiej) czy wiedza o kulturze, gdzie pojęcie krajobrazu kulturowego mogłoby stanowić ważny element porządkujący. Być może wprowadzenie tego terminu do programu nauczania języka ojczystego skłoniłoby uczniów do zapoznawania się nie tylko z literaturą ogólnonarodową, ale też dotyczącą lokalności i regionalności. „Literackie reprezentacje krajobrazów”, o których pisze Rybicka, mogą być przydatne nie tylko dla geografów, ale przede wszystkim dla młodych ludzi, którzy dzięki nim mają szansę poznać historię inną niż ta ugruntowana i oficjalnie przyjęta – historię ukazaną przez pryzmat jednostek zamieszkujących znane im miejsce.

Aspekt edukacyjny i przeniesienie refleksji na temat omawianego pojęcia z kręgu dyskusji akademickiej na grunt szkolny (w tym przedstawienie konkretnych propozycji zajęć dotyczących krajobrazu kulturowego) jest podstawowym walorem książki. Autorzy tomu przekonująco dowodzą, że kategoria krajobrazu stanowić może spoiwo wiedzy zdobywanej na różnych przedmiotach – być komponentem scalającym nauki geograficzne, humanistyczne i przyrodnicze na wszystkich poziomach edukacji szkolnej. Patrząc z tej perspektywy, publikacja przygotowana dzięki współpracy polskich i niemieckich badaczy stanowi niezwykle przydatne kompendium: prezentuje stan badań nad krajobrazem kulturowym, zbiera istniejącą wiedzę na ten temat i ukazuje, jak w praktyce wygląda posługiwanie się tą – znaczeniowo wciąż jeszcze nieustabilizowaną – kategorią.

Krajobrazy kulturowe. Sposoby konstruowania i narracje, red. R. Traba, V. Julkowska, T. Strykiewicz, współpraca D. Pick, Wydawnictwo Neriton – CBH PAN, Warszawa–Berlin 2017, ss. 505

Katarzyna Meller

⁹ *Ibidem*, s. 132.